

Kodikologie

Povinná literatura: Ivan Hlaváček: Úvod do latinské kodikologie. 2. doplněné vydání. Praha 1994

Michal Dragoun: Středověké rukopisy v českých zemích. Handbušek kodikologa. Praha – Dolní Břežany 2018.

Doplňující literatura: Mirjam Bohatcová a kol.: Česká kniha v proměnách staletí. Praha 1990 (kap. Kniha tvoří a zachovává kulturu, Kniha rukou napsaná)

Pojetí kodikologie a její vztah k příbuzným disciplínám

(Hlaváček, Úvod, s. 7-12; Dragoun, Středověké rukopisy, s. 8-9)

Kodikologie je pomocná věda historická, která studuje rukopisy neúřední povahy, t.j. literárního charakteru v nejširším slova smyslu, jako hmotné produkty ve všech jejich souvislostech. Klade důraz na zjištění jejich vlastností a znaků vnitřních a vnějších a pokouší se je postihnout ve všech aspektech, t.j. zejména v procesu jejich vzniku a v jejich funkci i v dalším sekundárním a často proměnlivém působení a uplatnění, aby je bylo možno zařadit v příslušných vztazích do kulturního vývoje společnosti. Kodikologie se snaží zodpovědět dvě základní otázky: jak a proč rukopis vznikl.

Doplňující literatura:

Pražák, Jiří: Kodikologie, její postavení, metoda a úkoly. Studie o rukopisech 13, 1974, s. 3-17.

Pražák, Jiří: K pojetí kodikologie. Studie o rukopisech 19, 1980, s. 123-141.

Vývoj a současný stav kodikologie

Hlaváček, Úvod, s. 13-19).

Doporučená doplňková literatura: Leo Deul: Odkazy doby

Obecný vývoj

Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus

Období Karla Velikého

Italští humanisté

Bollandisté, maurini, Jean Mabillon

19. století: Monumenta Germaniae Historica, École des Chartes

Heinrich Georg Pertz

Wilhelm Wattenbach

Leopold Delisle

Univerzita v Mnichově:

Ludwig Traube, Paul Lehmann, Bernhard Bischoff

Institut de Recherche et d'Histoire des textes

Scriptorium (od r. 1946)

Alain Dain: Les manuscrits. Paris 1949.

Memoria mundi (digitalizace rukopisů)

Vývoj kodikologických studií u nás

Studium iluminovaných rukopisů

Od 2. poloviny 90. let 19. století – začíná doba katalogizace důležitých fondů (Josef Truhlář)

Václav Vojtíšek

Komise pro soupis rukopisů (1953), Miroslav Boháček, František Čáda, Jiří Pražák, František Hoffmann, Jiří Kejř

Kabinet filologické dokumentace (Bohumil Ryba), ale brzy zaniká

Studie o rukopisech (1962)
Oddělení pro studium a soupis rukopisů
Memoriae mundi series Bohemica

Prameny a jejich klasifikace (Hlaváček, Úvod, s. 20-23; Dragoun, Středověké rukopisy, s. 12-13)

Prameny přímé: hmotné – písemné – obrazové

Prameny nepřímé: hmotné – písemné – obrazové

Přímé hmotné prameny: rukopisy, psací látky a nástroje

Přímé písemné prameny: středověké soupisy knih a knihoven (u nás od 2. poloviny 13. století), zápisy týkající se procesu psaní rukopisů, záznamy v kolofónech

Přímé obrazové prameny: prameny zobrazující proces vzniku rukopisu (např. Hildebertova kletba)

Nepřímé hmotné prameny: vybavení skriptorií či knihoven

Nepřímé písemné prameny: literární i diplomatické prameny, které se zmiňují o rukopisech

Nepřímé obrazové prameny: prameny doplňkově zobrazující proces psaní (dedikační scény, atributy svatých)

Doplňující literatura:

Flodr, Miroslav: Středověké seznamy rukopisů jako historický pramen. Časopis Matice moravské 77, 1958, s. 1-28

Hlaváček, Ivan: K typologii středověkých soupisů knih a knihoven na příkladu českých zemí. In: Seminář a jeho hosté, Praha 1992, s. 63-68

Hlaváček, Ivan: Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích. Praha 1965

Hlaváček, Ivan: Nachträge zu den böhmischen mittelalterlichen Bücher- und

Bibliotheksverzeichnissen, Mediaevalia Bohemica I-2, 1969, s. 306-315

Spunar, Pavel: Kletba Hildebertova. Listy filologické 79, 1956, s. 178-186

Zaoral, Prokop: Znovu kletba Hildebertova. Příspěvek k olomouckému skriptoriu z doby Jindřicha Zdíka. Sborník Vlastivědného muzea v Olomouci B VI, 1960, 171-184

Přehled dějin rukopisných knihoven

(Hlaváček, Úvod, s. 24-47; Bohatcová a kol., Česká kniha, s. 46-69, 92-101; Dragoun, Středověké rukopisy, s. 11-42)

Obecný vývoj:

Raný středověk (konec 5. až konec 8. století)

Kláštérní knihovny (benediktinské), spíše menšího rozsahu, které obsahují zejména rukopisy biblické, texty patristické, filozofické, lékařské, právnické. Od antických autorů zde byly zachovány texty pro školské účely.

Významná střediska: Itálie (Vivarium, Monte Cassino), Irsko (Armagh, Clonard), střediska irských misí na evropské pevnině (Luxeil, Corbie, Bobbio, Fulda, Reichenau, St. Gallen).

Začínají vznikat i střediska vzdělanosti (a tím i knihovny) při katedrálách.

Vrcholný středověk (od konce 8. století do konce 12. století)

Začátky poznamenány působením okruhu vzdělanců ze dvora Karla Velikého (Alkuin, Paulus Diaconus, Petrus Pisanus, Einhardus, Theodulf). Uplatňují se knihovny kapitulní (Lyon, Mohuč) a rozvíjejí se další řeholní řády, které pěstují knižní kulturu (kartuziáni)

Pozdní středověk (13. – 15. století)

Charakterizován uplatněním univerzit (Bologna, Paříž, Oxford, Cambridge, Montpellier), rozvojem městské kultury, vznikem významných knihoven královských a šlechtických. Z nově vzniklých řádů jmenujme alespoň dominikány s knihovnami v jejich významných střediscích – Paříž, Bologna, Kolín nad Rýnem.

České země

Od počátků do poloviny 14. století

Zpočátku jde o import knih, a to zejména z klášterů, z nichž byly osazeny naše nejstarší vznikající řeholní domy. Vedle nejstarších benediktinských klášterů (zejména Břevnov) se začínají uplatňovat i jiné řády – premonstráti (Strahov), cisterciáci (Pomuk, Plasy).

Z mimokláštérních středisek vyniká zejména olomoucké skriptorium v době biskupa Jindřicha Zdíka, pražská kapitula, vyšehradská kapitula. Knihovny českých panovníků (Přemysl Otakar II., Václav II.).

Od poloviny 14. století do husitství

Důležitým mezníkem je založení pražské univerzity a vznik řady kolejních knihoven.

Rozvoj zábavné literatury psané v národním jazyce nebo do něj přeložené.

Další rozvoj knihoven církevních institucí (včetně knihoven farních). Nejvýznamnější celky se staly knihovny univerzitních kolejí. Spadají sem i počátky knihoven městských (případně měšťanských) a můžeme předpokládat existenci některých knihoven šlechtických.

Od počátků husitství do poloviny 16. století

Část církevních (především klášterních) knihoven je díky válečným událostem evakuována za hranice, část rukopisů je zničena. Zničena byla i velká část knihovny Václava IV. a utrpěly také rukopisné soubory na univerzitě.

Na druhé straně však kniha pronikla do širších vrstev společnosti (nižší šlechta, měšťanstvo) a rozšiřuje se počet knih v národním jazyku. Vznikají knihovny předních intelektuálů.

Od 2. poloviny 15. století se odráží i v našem knihovním prostředí vliv humanismu (Jan z Rabštejna, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic a jeho okruh).

Na Moravě neztrácí význam kapitulní knihovna, vedle ní je to pak knihovna kartuziánů v Dolanech. V Brně tvoří významný knihovní celek svatojakubská knihovna.

Rukopis, jeho vznik, popis a uplatnění

(Hlaváček, Úvod, s. 48-74; Dragoun, Středověké rukopisy, s. 43-181)

K popisu rukopisů

V našem prostředí vypracovali pravidla pro popis rukopisů pracovníci Komise pro soupis a studium rukopisů: Zásady popisu rukopisů. Sborník Národního muzea C 28-2, 1983, s. 49-96. Pro kolokvium je vybráno jen několik termínů, které zařazují do kontextu některých aspektů vnějšího i vnitřního popisu.

Středověká kniha měla formu kodexu (špalíčku).

Složky pergamenu (posléze papíru) jsou prošity stehy, které pak obšívají vazy vedoucí napříč hřbetem. Přečnickující konec vazů je zaklížen nebo zaklínován do desek, jež tvoří vazbu – ochranu knižního bloku. Knižní blok (svázané složky) opatřený vazbou (desky s pokryvem a dalšími ochrannými i výzdobnými prvky) nazýváme knižním korpusem. Vnitřní strana desek zpočátku nebyla zakrytá, ale už u gotických vazeb se přelepovala papírem nebo pergamenem o rozměru dvoulistu dané knihy, jehož přilepenou polovinu nazýváme přideším, volná polovina se nazývá předsádka.

Složky vznikly skládáním pergamenu (papíru) na větší (binia – 2 dvoulisty, ternia – 3 dvoulisty) či menší formáty (kvaterny – 4 dvoulisty, quinterny – 5 dvoulistů, sexterny – 6 dvoulistů). Zpravidla se psalo na volné složky, které byly svázané až po napsání textu.

K tomu, aby bylo zachováno jejich správné pořadí, slouží kustody nebo reklamanty. Kustody: označení složek čísly (římskými i arabskými, někdy mohou být čísla vyjádřena i slovně).

Reklamanty: pod konec posledního řádku složky (někdy i hodně nízko u okraje) je napsáno další slovo (někdy i více slov) následující složky.

Takto se složky při vazbě nepomíchaly, nicméně vazbou ztratily svůj smysl a často při ní byly seříznuty.

Rukopisy mohly být (tak jako dnešní knihy) paginovány, kdy se číslem označovala každá strana, ale častěji byly foliovány – jedno číslo patřilo dvoustraně rozevřeného kodexu. U foliace v dnešní době označujeme přední stranu písmenem r (recto), zadní stranu písmenem v (verso).

Vnitřní popis rukopisu se týká obsahové stránky. Větší část rukopisů neobsahuje jediné dílo, je do nich vepsáno více děl, mají tedy charakter sborníků. Tato díla bývají jen málokdy opatřována nadpisy s údajem o autorovi a o názvu. Někdy se mohou podobné údaje vyskytovat i na vazbě, na přideštích či předsádkách, ale tyto údaje nemusejí být přesné ani správné, a tak je nutné, aby správné údaje byly zjišťovány (nejčastěji při katalogizaci).

K tomu je nutné sledovat incipity (prvních několik slov díla) a explicity (posledních několik slov díla), jejichž prostřednictvím můžeme identifikovat literární dílo. Seznamy incipitů jsou součástí moderních katalogů rukopisů.

K určení díla může napomoci i kolofón – písařův přípisek vyskytující se za explicitem.

Obsahuje např. různé sentence, údaj o osobě písaře, době vzniku, ale i údaj o autorovi a tématu nebo i názvu díla. Kolofóny neměly pouze podobu písemnou, existuje i několik kolofónů obrazových. (V našem prostředí je nejznámější Hildebertova kletba, v níž je písař Hildebert se svým pomocníkem Everwinem zachycen při své práci, z níž ho vyrušila myš – ovšem podle velikosti spíše krysa –, která mu krade oběd. Srov. výše.)

Několik poznámek k nejrozšířenějším rukopisům

(Dragoun, Středověké rukopisy, s. 152-176)

Latinská bible

Ve středověkých rukopisných knihovnách se hojně vyskytovaly rukopisy celé bible nebo jednotlivých knih či skupin knih v latinských překladech.

Rané křesťanství nejprve používalo starozákonní knihy v řeckém překladu (nejčastěji Septuaginta) a řecky psaný Nový Zákon, když se však šířilo do oblastí, kde nebyla řečtina běžně užívána (severní Afrika, jižní Galie, Hispánie), bylo zapotřebí, aby vznikl latinský překlad. Kolem poloviny 3. stol. n. l. mohla být k dispozici celá latinská bible. Tento překlad nazýváme Vetus Latina a pravděpodobně měl více typů (např. Afra, Itala).

Papež Damas I. pověřil revizí tohoto překladu Jeronýma (Sophronius Eusebius Hieronymus), který pořídil zhruba v letech 390-405 nový překlad, později nazvaný Vulgáta. Vulgáta se postupně šířila vedle Vetus Latina, převahu získala až v 8. a 9. století. (Vetus Latina ale úplně nevymizela ani v 2. tisíciletí – ojediněle se s jejími částmi setkáváme i u nás, např. v Codex Gigas, největším rukopisu, který vznikl ve 13. století ve skriptoriu benediktinského kláštera v Podlažicích.)

Rukopisný text však postupem doby potřeboval revize, protože se stálým opisováním začal lišit od původního textu. Vznikla řada recenzí – např. Cassiodórova, Alkuinova, pařížská

(která zavádí rozdělení na kapitoly). Za celou dobu, kdy se bible šíří pouze opisováním, nedosáhla jednotného textu.

Některé biblické texty byly glosovány – opatřovány souborem komentářů. Nejrozšířenější je glossa ordinaria (glosa řádná), která přináší rozsáhlé komentáře sebrané z děl církevních Otců a spisovatelů. Stručný výklad pouze mezi řádky přináší glossa interlinearis (glosa meziřádková).

Ve 13. století vzniká i pomůcka k vyhledávání v bibli – biblická konkordance. Jejím původcem byl Hugo de Sancto Caro.

Liturgické knihy

Misál (missale)

Misál je liturgická kniha, která obsahuje modlitby, čtení a zpěvy pro sloužení mše

Vyvíjí se od 9. století a texty přebírá ze starších knih, které se do té doby ke sloužení mše užívaly. Byly to:

1) Sakramentář (sacramentarium)

Liturgická kniha, která obsahuje čtení a zpěvy těch částí mše, které se modlí či zpívá kněz sám, bez účasti lidu

2) Knihy přinášející čtení pro evangelium a epištolu

Lekcionář (lectionarium)

Liturgická kniha, která obsahuje lekce (perikopy) pro evangelia i epištoly.

Evangeliiář (evangelarium)

Liturgická kniha, která obsahuje texty všech 4 evangelií, u nichž je označeno, v který den se příslušný text čte. (Liturgická kniha, která obsahovala pouze lekce pro jednotlivé mše, bývala většinou nazývána evangelistář.)

Epištolář (epistolarium)

Liturgická kniha, která obsahovala lekce pro epištolu.

3) Knihy obsahující antifony

Antifonář (antifonarium) obsahuje zpěvy antifon pro kanonické hodinky.

Graduál (graduale) obsahuje zpěvy antifon pro mši.

V dřívější době ale antifonář obsahoval antifony pro mši, graduál antifony pro hodinky. Jejich označení se měnilo v 9. století, v době kdy vznikají misály. Proto mohou misály čerpat antifony pro mši z obou těchto typů knih.

Breviář (breviarium)

Breviář je liturgická kniha, která obsahuje zpěvy a čtení pro kanonické hodinky. Vyvíjí se od 11. století a zkrácené texty přebírá z velkých liturgických knih, jichž se dosud při hodinkách užívalo. Byly to:

Žaltář (psalterium)

Patří k nejdůležitějším součástem breviáře, obsahuje 150 žalmů.

Hymnár (hymnarium)

Liturgická kniha, která obsahuje zpěvy hymnů

Antifonář (vysvětleno u misálu)

Lekcionář (vysvětleno u misálu)

Homiliář (homiliarium) a sermolog (sermologus)

Tyto liturgické knihy přinášely úryvky z kázání významných církevních spisovatelů.

Homiliáře vykládaly biblickou lekci, která se v liturgii toho dne četla, sermology obsahovaly kázání na témata mimo tuto lekci.

Legendář (legendarium) a pasionál (passionale)

Liturgické knihy, které přinášely texty o svatých. Legendy byly sebrány v legendářích, pasionály obsahovaly čtení o umučení svatých.

Libri ordinales

Jsou liturgické knihy, které obsahovaly texty pro různé liturgické obřady mimo mše a kanonické hodinky. Původně byla jedna kniha obsahující texty pro biskupy i kněze, z níž se vyvinuly 2 samostatné typy.

Pontifikál (pontificale)

Je liturgická kniha, která obsahuje texty liturgických obřadů pro biskupa (např. svěcení biskupů, kněží, žehnání opatů, svěcení kostelů, oltářů, zvonů, ale i pro biskupské jurisdikční úkony – synody, vizitace).

Rituál (rituale) nebo také agenda

Je liturgická kniha, která obsahuje texty liturgických obřadů pro kněze (např. udílení svátosti křtu, svatební obřad, pohřební obřad, texty pro různá procesí).

Kancionál (cantonale)

Je kniha obsahující písně, které při bohoslužbě zpívá lid. Vzhledem k tomu, že bývá opatřován notací, dosahovaly kancionály velkých rozměrů.

Právnícké knihy

Corpus iuris civilis

Corpus iuris civilis je pozdní název pro svod římského práva, který vznikl na začátku 2. čtvrtiny 6. století z podnětu císaře Justiniána. Skládá se z Institucí (Institutiones – základní právnícká učebnice), Digest (Digesta – úryvky z děl římských právníků), Kodexu (Codex Iustiniani – sbírka císařských zákonů) a Novel (Novellae – pozdější Justiniánovy zákony). Na západě v době stěhování národů upadly tyto sbírky do zapomenutí, začaly být znovu objevovány za otónské renesance a staly se předmětem studia na právníckých školách (posléze univerzitách). Při těchto studiích byly opatřovány výklady ve formě glos. Ve 13. století tyto glosy sebral Accursius, který vytvořil průběžný souhrnný komentář nazývaný glossa ordinaria.

Středověké rukopisy, obsahující v drtivé většině glosované sbírky (v našem prostředí nemáme neglosované rukopisy římskoprávních sbírek), nemohly pojmout veškerý materiál do jednoho svazku, a tak bývají římskoprávní sbírky rozděleny do 5 rukopisných knih.

Digesta jsou natolik rozsáhlá, že zabírají 3 knihy:

Digestum vetus

Infortiatum (bývá občas rozdělováno na Infortiatum a Tres partes)

Digestum novum

Čtvrtou knihou byl Codex (nebo také Codex domini Iustiniani), který obsahoval prvních 9 knih Justiniánova Kodexu.

Poslední knihu tvořilo Volumen (nebo také Volumen parvum), které obsahovalo poslední tři knihy Kodexu, Instituce, Novel (nazývané Authenticum) a jiné dodatky.

Corpus iuris canonici

Corpus iuris canonici je pozdní název pro svod kanonického práva, který se vytvářel od poloviny 12. století do konce 15. století. Skládá se ze sbírek:

Decretum Gratiani (nebo jen Decretum, také Concordantia discordantium canonum)

Vzniká na konci 30. a na začátku 40. let 12. století a jeho tvůrci byli boloňští právníci, z nichž nejvýznamnějším byl Gratianus. Sbíрка obsahuje nejen papežské dekretály, ale právní prameny různého druhu a bývala často vyhledávána jako sbírka autorit.

Decretales Gregorii IX (nebo také Liber Extra)

Je sbírka papežských dekretálů, kterou z pověření papeže Řehoře IX. vytvořil roku 1234 vynikající právník Raymund z Peñafortu.

Liber Sextus (Bonifatii VIII)

Sbírka dekretálů byla vytvořena roku 1298 na podnět papeže Bonifáce VIII.

Clementinae

Sbírka dekretálů, kterou nechal vypracovat roku 1314 Klement V., ale vstoupila v platnost až roku 1317 za Jana XXII.

(Roku 1500 pak byly sestaveny ještě dvě soukromé sbírky – Extravagantes Ioannis XXII a Extravagantes communes, které se také staly součástí Corpus iuris canonici, ale které z hlediska kodikologie nejsou pro nás důležité, a proto je nezkouším.)

Výběrový seznam rukopisných knihoven v českých zemích

(Hlaváček, Úvod, s. 75-)

Nejúplnější přehled rukopisných fondů v České republice podává „souborný katalog“, který vyšel jako čtyřdílná publikace prací řady pracovníků Komise pro soupis a studium rukopisů a posléze oddělení pro soupis a studium rukopisů Archivu AV ČR. U fondů, které nemají svůj katalog nebo jinou pomůcku, bude odkázáno na příslušný díl tohoto Průvodce.

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 1. Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven, Praha 1995

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 2. Rukopisné fondy archivů v České republice, Praha 1998

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 3. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice, Praha 2001

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 4. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven, Praha 2004

V anglické mutaci vyšel v jednom dílu jako:

Guide to Manuscript Collection in the Czech Republic. Praha 2011

Náš seznam se omezuje na fondy, které uvádí Ivan Hlaváček ve skriptech Úvod do latinské kodikologie, v příloze I. Hlaváčekův seznam však bylo nutné poněkud upravit, protože od jeho posledního vydání se změnilly názvy některých institucí a přibyly nové pomůcky.

BLUDOV

Zámecká knihovna

Zámecká knihovna losinských Žerotínů byla r. 1802 přestěhována do Bludova. V letech 1949-1950 byla její podstatná část uložena na zámku ve Velkých Losinách, menší části se dostaly do jiných institucí (Moravský zemský archiv, Zemský archiv v Opavě, Vědecká knihovna v Olomouci). Obsahuje především novověké rukopisy.

Miroslav Boháček – František Čáda: Žerotínské rukopisy bludovské. Sborník Národního muzea, řada C 3-4, 1958, s. 51-221.

BRNO

Moravská zemská knihovna (dříve Univerzitní knihovna)

Rukopisné bohatství MZK tvořily zejména rukopisy, které byly převzaty z klášterů zrušených roku 1950. Tyto fondy byly zkatologizovány Vladislavem Dokoupilem. Některé z těchto klášterů (Nová Říše, Rajhrad) si po roce 1989 své knihovny převzaly zpět, ale pomůcky, které při katalogizaci vytvořil Dokoupil, zůstaly v platnosti – na uspořádání a tedy i signaturách se nic nezměnilo ani na staronových stanovištích. Moravské zemské knihovně tak ve správě zůstaly rukopisy augustiniánského opatství na Starém Brně, františkánského kláštera v Moravské Třebové a minoritského kláštera v Brně.

Ve vlastnictví MZK je část bohemik z původní rozsáhlé zámecké knihovny mikulovských Dietrichsteinů, kterou v dražbě roku 1933 zakoupil náš stát (zkatalogizovaná Dokoupilem), a heterogenní soubor rukopisů, který vznikl po dobu existence knihovny, který je však zatím přístupný jen v interním lístkovém katalogu.

Dokoupil, Vladislav: Soupis rukopisů augustiniánů na Starém Brně. Praha 1957

Dokoupil, Vladislav: Soupis rukopisů knihovny minoritů v Brně, františkánů v Moravské Třebové a premonstrátů v Nové Říši. Praha 1959

Dokoupil, Vladislav: Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny. Praha 1958

O části rukopisů, které dosud nemají knižní katalog:

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 4. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven, Praha 2004

Moravský zemský archiv

MZA má ve svých sbírkách zařazeno mnoho středověkých rukopisů. Jde zejména o sbírky: G 10, G 11, G 12, G 13

Sbírka rukopisů Zemského archivu G 10

Obsahuje přes 1200 rukopisů od 14. až do 19. století. Její součástí jsou také rukopisy Bočkovy sbírky a rukopisy, které získal Beda Dudík výměnou ve Švédsku. Tato sbírka byla zpracovávána Mojmírem Švábenským, který ale práci nestačil dokončit.

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 2. Rukopisné fondy archivů v České republice, Praha 1998

Sbírka rukopisů Františkova muzea G 11

Zachová, Irena – Petr, Stanislav: Soupis sbírky rukopisů bývalého Františkova muzea fondu G 11 Moravského zemského archivu, Praha 2010

Cerroniho sbírka G 12

Rozsáhlá sbírka středověkých i novověkých rukopisů zakoupená z pozůstalosti Jana Petra Cerroniho (obsahující i jeho vlastní díla).

Švábenský, Mojmír: G 12 – Cerroniho sbírka 13. stol. – 1845, I-III, Brno 1973

Sbírka Historického spolku G 13

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 2. Rukopisné fondy archivů v České republice, Praha 1998

Archiv města Brna

Vedle vlastní Sbírký rukopisů, která nemá moderní pomůcku, jsou v Archivu města Brna uloženy dva významné rukopisné fondy, které zpracovali Irena Zachová a Stanislav Petr. Svatojakubská knihovna

Naše největší farní knihovna, která obsahuje řadu středověkých rukopisů především liturgického nebo teologického obsahu.

Petr Stanislav: Soupis rukopisů knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně, Praha 2007

Knihovna A. B. Mitrovského

Knihovna moravského gubernátora Antonína Bedřicha Mitrovského (obsahující i jeden z rukopisů Kosmovy Kroniky) byla zpracována I. Zachovou, na jejíž práci navázal Stanislav Petr.

Zachová Irena ve spolupráci se Stanislavem Petrem: Soupis sbírky rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna, Praha 1999

Sbírka rukopisů

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 2. Rukopisné fondy archivů v České republice, Praha 1998

BROUMOV

Knihovna benediktinského kláštera

Středověké rukopisy z knihovny benediktinského kláštera zmizely poté, když byli roku 1945 vyhnáni řeholníci a klášter zůstal opuštěný. Rukopis C 4 s postilou Jakoubka ze Stříbra se nalézá v knihovně břevnovského kláštera deponované v NK ČR.

ČESKÉ BUDĚJOVICE

Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích

Rukopisy Jihočeské vědecké knihovny jsou uloženy ve Zlaté Koruně (vide).

Jihočeské muzeum

Jihočeské muzeum převzalo např. část rukopisů českobudějovického děkanství, dále rukopisy kláštera servitů v Nových Hradech. Mezi jeho kodexy se nalézá několik středověkých rukopisů liturgické povahy, z nich nejstarší pocházejí ze 14. století.

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 3. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice, Praha 2001

ČESKÝ KRUMLOV

Z původních fondů českokrumlovských institucí byla prelátská a kaplanská knihovna převzata Jihočeskou vědeckou knihovnou (vide Zlatá Koruna), minoritská knihovna byla ještě před 2. světovou válkou předána do Univerzitní knihovny v Praze (dnes NK ČR), některé z jejích rukopisů se posléze dostaly do Uměleckoprůmyslového muzea v Praze a do Jihočeské vědecké knihovny. V Českém Krumlově se rukopisy nacházejí ve fondech Státního oblastního archivu.

Český Krumlov – pobočka Státního oblastního archivu v Třeboni

Státní oblastní archiv má ve svých bohatých rukopisných fondech uloženo i několik rukopisů středověkých.

Navrátil, František: Sběrka rukopisů Český Krumlov 1327-1968, I-II. České Budějovice 1972.

DĚČÍN

Thunovská zámecká knihovna

Její značná část byla za 1. republiky zakoupena pro pražskou Univerzitní knihovnu (dnešní Národní knihovna), kde je umístěna pod signaturou XIX. Ještě v Děčíně výběrově zpracoval některé rukopisy J. Kapras.

Kapras, Jan: Rukopisy Děčínské. Časopis Českého musea 78, 1904

Státní okresní archiv

Státní okresní archiv převzal z muzea v České Kamenici středověké fragmenty z 12.-15. století.

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 2. Rukopisné fondy archivů v České republice, Praha 1998

HRADEC NAD MORAVICÍ

Zámecká knihovna

Zámecká knihovna Lichnovských obsahuje novověké rukopisy získané tímto knížecím rodem.

Čáda, František: Rukopisné svazky v zámecké knihovně na Hradci u Opavy. Slezský sborník 53, 1955, s. 283-292.

HRADEC KRÁLOVÉ

Muzeum východních Čech

Rukopisná sbírka obsahuje množství hudebnin – liturgické rukopisy pocházejí i z 15. století. Černý, Jaromír: Soupis hudebních rukopisů Muzea v Hradci Králové. Miscellanea musicologica 19, 1966.

JIHLAVA

Státní okresní archiv

Státní okresní archiv vlastní řadu rukopisů, z nichž nejstarší pocházejí ze 14. století.

Zpracovány byly Františkem Hoffmannem, který v tomto archivu působil ještě předtím, než se stal pracovníkem komise pro soupis a studium rukopisů. Jeho práce však nemohla vyjít, a tak byla vydána po mnoha desetiletích v roce 2001.

Hoffmann František: Soupis rukopisů Státního okresního archivu v Jihlavě, Jihlava 2001

KADAŇ

Státní okresní archiv Chomutov se sídlem v Kadani

Ve státním okresním archivu se nalézají středověké rukopisy z johanitské komendy v Kadani. Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 2. Rukopisné fondy archivů v České republice, Praha 1998

KARLŠTEJN

Knihovna karlštejnského děkanství

Knihovna karlštejnského děkanství, obsahující rukopisy z 13.-15. století, se po 2. světové válce dostaly částečně do knihovny Národního muzea, částečně do Státního oblastního archivu v Praze.

Bartoš, František Michálek: Rukopisy děkanství karlštejnského. Věstník Královské české společnosti nauk, tř. filosoficko-historicko-filologická 1944, č. V, Praha 1945

KROMĚŘÍŽ

Arcibiskupská knihovna (dnes Zámecká knihovna v Kroměříži)

Knihovna olomouckých biskupů a arcibiskupů byla sice založena až v 2. polovině 17. století, ale postupně získávala i starší knihy včetně středověkých rukopisů (nejstarší pochází z 9. století).

Tomášek, V.: Rukopisy knihovny Uměleckohistorického muzea. Příloha Věstníku muzea v Kroměříži, Kroměříž 1964-1967, s. 1-85

KŘIVOKLÁT

Hradní knihovna

Na Křivoklát byla v 80. letech 19. století přenesena fürstenberská knihovna s řadou středověkých rukopisů a zlomků (od 10. století).

Pražák, Jiří: Rukopisy křivoklátské knihovny. Praha 1969.

KYNŽVART

Zámecká knihovna

Metternichovská zámecká knihovna (která získala v 1. polovině 19. století část rukopisů z benediktinského kláštera v Ochsenhausenu) obsahuje řadu rukopisů ze 12. století, její nejstarší památka pochází ze století 9.

Čáda, František: Rukopisy knihovny Státního zámku v Kynžvartě. Praha 1965.

LITOMĚŘICE

Státní oblastní archiv

Ve správě Státního oblastního archivu v Litoměřicích se nalézá především knihovna litoměřického biskupství a část rukopisů oseckého kláštera.

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 2. Rukopisné fondy archivů v České republice, Praha 1998

LOUNY

Státní okresní archiv

Nejcennější rukopisy lounského archivu pocházejí z kláštera augustiniánů eremitů v Ročově.

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 2. Rukopisné fondy archivů v České republice, Praha 1998

MLADÁ VOŽICE

Zámecká knihovna

Kuenburská knihovna s několika středověkými rukopisy sahajícími do 2. poloviny 15. století byla místem, kde bylo objeveno dosud neznámé drama Calderónovo (zjistil Václav Černý).

Boháček, Miroslav: Rukopisy mladovožické zámecké knihovny. Soupis rukopisů. Sborník Národního muzea C 6, 1961, č. 1-2, s. 1-74.

NOVÁ ŘÍŠE

Knihovna kláštera premonstrátů

Po sistaci kláštera v roce 1950 byla převezena do nynější Moravské zemské knihovny (vide), kde ji zkatalogizoval V. Dokoupil.

Dokoupil, Vladislav: Soupis rukopisů knihovny minoritů v Brně, františkánů v Moravské Třebové a premonstrátů v Nové Říši. Praha 1959

OLOMOUC

Vědecká knihovna v Olomouci

Její základ tvoří rukopisy jezuitské koleje a knihoven moravských klášterů zrušených za Josefa II. Středověké rukopisy (400 ks) zpracovali Miroslav Boháček a František Čáda, ale jejich soupis dlouho zůstával pouze v rukopisné podobě. Teprve v 90. letech minulého století (už po smrti obou autorů) se ho ujal německý slavista Hans Rothe, který vydal připravený

soupis jako I. díl, k němuž vytvořil rejstřík v II. dílu. Do II. dílu byl zařazen i seznam filigránů v olomouckých rukopisech (zpracoval Stanislav Petr), a tak chronologické údaje ke kodexům, obsažené v I. dílu, je nutné konfrontovat s touto pomůckou. Mladší rukopisy, které Boháček s Čádou rovněž zpracovali, zůstaly pouze ve strojopisu.

Boháček Miroslav – Čáda František: Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz, Köln – Weimar – Wien 1994

Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz, Registerband, Hgg. von Hans Rothe, Köln – Weimar – Wien 1998

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 2. Rukopisné fondy archivů v České republice, Praha 1998 (pro přehled o mladších fondech)

Knihovna olomoucké kapituly

Knihovna olomoucké kapituly je spravována olomouckým pracovištěm Zemského archivu v Opavě. Její fond tvoří především středověké rukopisy (téměř 500), z nichž některé pocházejí ze skriptoria Jindřicha Zdíka. Byla zpracována ve formě stručného inventáře Janem Bistřickým, Miroslavem Boháčkem a Františkem Čádou.

Bistřický, Jan – Boháček, Miroslav – Čáda, František: Seznam rukopisů metropolitní kapituly v Olomouci, in: Státní archiv v Opavě. Průvodce po archivních fondech. 3. Pobočka v Olomouci, Praha 1961

OPAVA

Slezské zemské muzeum

Nejcennějším rukopisným fondem Slezského zemského muzea je Slezská studijní knihovna, která vznikla po 2. světové válce a byly v ní uloženy rukopisy gymnazijní knihovny, knihoven církevních i šlechtických. Do muzea přešla ze Slezského ústavu ČSAV. Soupis vytvořili M. Boháček a F. Čáda.

Boháček, Miroslav – Čáda, František: Soupis rukopisů Slezské studijní knihovny v Opavě. Opava 1955

OSEK

Knihovna kláštera cisterciáků

Z původní bohaté klášterní knihovny došlo po sistaci kláštera k rozdělení fondu mezi více institucí: nejcennější část se středověkými rukopisy přešla do dnešní Národní knihovny ČR, další části se dostaly do Regionálního muzea v Teplicích, Památníku národního písemnictví a Státního oblastního archivu v Litoměřicích. Na místě zůstaly jen některé novověké rukopisy.

Wohlmann, B.: Verzeichniss der Handschriften in der Bibliothek des Stiftes Osseg. Xenia Bernardina II, Wien 1891, s. 115-164. (rukopisy, které jsou dnes uloženy v NK ČR)

PLZEŇ

Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje

Rukopisný fond obsahuje především rukopisy novověké. Nejstarší středověké kodexy pocházejí ze 14. století.

Linda Jaromír: Soupis rukopisů Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje 1-3, Praha 2004-2016

Západočeské muzeum

Rukopisný fond tvoří zejména novověké rukopisy, středověké jednotliviny pocházejí už ze 13. století.

Linda Jaromír: Soupis rukopisů Západočeského muzea v Plzni, Plzeň 2004

Archiv města Plzně

Ve Sbírce literárních rukopisů jsou obsaženy středověké jednotliviny ze 13.-16. století. Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 2. Rukopisné fondy archivů v České republice, Praha 1998

PRAHA

Národní knihovna ČR

Jádro naší největší rukopisné knihovny vytvořily kodexy knihoven kolejí Pražské univerzity a rukopisy českých klášterů zrušených za Josefa II. Tyto rukopisy z katalogizoval Josef Truhlář ve dvou svazcích katalogu latinských rukopisů a jednom svazku českých rukopisů Německé rukopisy zpřístupnil Walter Dolch. Do Truhlářem uspořádaného souboru byly postupně přidávány další rukopisy, které zpracovali roku 2016 Jindřich Marek a Michal Dragoun, ke katalogu českých rukopisů vydala dodatek roku 1996 Milada Svobodová.

Truhlář, Josef: Catalogus codicum manu scriptorum latinorum, qui in c. r. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur I-II. Praha 1905-1906

Marek, Jindřich – Dragoun, Michal: Soupis středověkých latinských rukopisů Národní knihovny ČR. Doplnky ke katalogu Josefa Truhláře. Praha 2016

Truhlář, Josef: Katalog českých rukopisů c. k. veřejné universitní knihovny pražské. Praha 1906

Svobodová Milada: Katalog českých a slovenských rukopisů sign. XVII získaných Národní (Univerzitní) knihovnou po vydání Truhlářova katalogu z roku 1906. Praha 1996

Dolch, Walter: Katalog der deutschen Handschriften der k. k. öffentliche und Universitätsbibliothek zu Prag I. Die Handschriften bis etwa zum 1550. Praha 1909

Od dob Truhlářových přibylo několik nových signatur, které byly přiděleny nově získaným větším rukopisným celkům. Sem patří pražská lobkovická knihovna, thunovská knihovna děčínská (vide Děčín), část rukopisných bohemik získaných z kláštera v Admontu a bohemika ze Žitavy.

Kapras, Jan: Rukopisy Děčínské. Časopis Českého musea 78, 1904

Tille, Václav – Vilikovský, Jan: Rukopisná bohemika v Admontě, Časopis archivní školy 11, 1934 (Tille a Vilikovský zde zachytili i bohemikální rukopisy, které nebyly zakoupeny, a užívají původní admontské signatury. Nové signatury lze nalézt v Manuscriptoriu u sign. XX.)

Urbánková, Emma – Wiždálková, Bedřiška: Bohemika z Městské knihovny v Žitavě ve fondu Státní knihovny ČSR – Univerzitní knihovny. Praha 1971.

V Národní knihovně byly deponovány rukopisné fondy církevních institucí i šlechtických rodů. Po roce 1989 se část těchto deponátů vrátila do sídel původních majitelů, některé instituce je zde ale jako deponáty ponechaly.

Z těchto deponátů byla Jiřím Pražákem zpracována knihovna pražských křižovníků.

Pražák, Jiří: Katalog rukopisů křižovnické knihovny nyní deponovaných ve Státní knihovně ČSR. Praha 1980

Rámcové informace o těchto rukopisech NK ČR (včetně deponátů) podává:

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 4. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven, Praha 2004

Do svého vlastnictví získala NK rukopisy premonstrátského kláštera v Teplé. Jde o rozsáhlou klášterní knihovnu, která svými nejstaršími rukopisy sahá až do 9. století. Byla zpracována F. Hoffmannem.

Hoffmann František: Soupis rukopisů knihovny kláštera premonstrátů Teplá, 1-2, Praha 1999

Knihovna Národního muzea

Knihovna Národního muzea vznikla hned od počátků působnosti Muzea z velkých darů (kolovratská březnická knihovna), menších darů, odkazů i koupí. Dvousvazkový katalog (bez rejstříku) vytvořil František Michálek Bartoš, dodatky vydal Michal Dragoun.

Bartoš, František Michálek: Soupis rukopisů Národního muzea v Praze I-II, Praha 1926-1927
Dragoun, Michal: Soubor středověkých rukopisů Knihovny Národního muzea. Doplnky ke katalogům F. M. Bartoše, J. Vašici a J. Vajse, Praha 2011

Sbírka Otakara Kruliše-Randy

Tato sbírka vznikla nákupem části rukopisů z mikulovské dietrichsteinské knihovny, od roku 1945 je součástí knihovny Národního muzea.

Brodský, Pavel: Rukopisy Otakara Kruliše-Randy v knihovně Národního muzea. Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků Národní knihovny v Praze 7-2, Praha 1990.

Knihovna Josefa Dobrovského

Knihovna Josefa Dobrovského je spravována Knihovnou Národního muzea. Jde o nostickou knihovnu s některými středověkými rukopisy.

Šimák, Josef Vítězslav: Rukopisy majorátní knihovny hrabat z Nostitz a Rhienecka v Praze. Praha 1910

Knihovna pražské metropolitní kapituly

Spravuje ji Archiv Pražského hradu (patřící pod kancelář prezidenta republiky)

Jeden z našich nejrozsáhlejších středověkých souborů. Zpracována byla pražským světícím biskupem Antonínem Podlahou, který navázal na některé soupisové práce Adolfa Pateru.

Patera, Adolf – Podlaha, Antonín: Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské I. Praha 1910

Podlaha, Antonín: Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské II. Praha 1922

Podlaha, Antonín: Doplnky a opravy k soupisu rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské. Praha 1928

Knihovna pražského arcibiskupství

V 19. století přešla většina rukopisů do knihovny Národního muzea, další jsou uloženy v Národním archivu ČR.

Strahovská knihovna premonstrátského řádu

Rozsáhlá knihovna novověkých rukopisů s několika desítkami významných středověkých rukopisů. Její fond začal zpracovávat Bohumil Ryba (zpracoval 2/3 fondu), na něj navázal Jiří Pražák, ale jeho práce nebyla dokončena.

Ryba, Bohumil: Soupis rukopisů strahovské knihovny Památníku národního písemnictví III-V, VI-1, Praha 1970-1979

Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 4. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven, Praha 2004

Knihovna Akademie věd ČR

Knihovna AV ČR vlastní vedle novověkých rukopisů i několik středověkých rukopisů. Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 4. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven, Praha 2004

Knihovna Památníku národního písemnictví

Tato knihovna obsahovala zejména rukopisy z klášterů zlikvidovaných v roce 1950 (s největším fondem rukopisů strahovského kláštera, v jehož prostorách Památník sídlil). Po roce 1989 zůstalo v knihovně vedle novověkých rukopisů jen několik středověkých kodexů. Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 3. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice, Praha 2001

Knihovna Uměleckoprůmyslového muzea

Do této knihovny přešlo několik rukopisů z českokrumlovské minoritské knihovny. Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 3. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice, Praha 2001

Národní archiv ČR

Středověké rukopisy se jako jednotliviny vyskytují ve více fondech, zejména ve fondu Řád augustiniánů, Řád dominikánů, Archiv kolegiální kapituly vyšehradské. Průvodce po rukopisných fondech v České republice. 2. Rukopisné fondy archivů v České republice, Praha 1998

Státní oblastní archiv

Do Státního oblastního archivu přešla část rukopisů karlístejnského děkanství (vide).

RÁJEC NAD SVITAVOU

Zámecká knihovna

Zámecká knihovna Salmů-Reifferscheidtů obsahuje z drtivé většiny novověké rukopisy. Sepsána byla Františkem Čádou.

Čáda, František: Rukopisy knihovny státního zámku v Rájci nad Svitavou. Sborník Národního muzea C I, 1956, Supplementum

RAJHRAD

Knihovna kláštera benediktinů

Velmi rozsáhlá klášterní knihovna s rukopisy od 9. století byla dlouho ve správě nynější Moravské zemské knihovny (vide), kde ji z katalogizoval Vladislav Dokoupil. V dnešní době je opět v klášterních prostorách, ale ve správě Památníku moravského písemnictví (součást Muzea Brněnska), který zde působí.

Dokoupil, Vladislav: Soupis rukopisů benediktinů v Rajhradě. Brno 1966

STARÁ BOLESLAV

Knihovna staroboleslavské kapituly

Rukopisy kapitulní knihovny jsou postrádány už od II. světové války. V Národní knihovně ČR je deponován husovský kodex C 132, část rukopisů se dostala do Státního oblastního archivu v Praze.

TEPLÁ

Knihovna kanonie premonstrátů v Teplé se stala součástí rukopisného fondu Národní knihovny (vide).

TŘEBOŇ

Státní oblastní archiv

Ve Státním oblastním archivu je ve fondu Rukopisy Třeboň uloženo 67 rukopisů, které zpřístupnil církevní historik Jaroslav Kadlec v době, kdy nesměl publikovat pod svým jménem. Vydal je tedy jako Jaroslav Weber.

Weber, Jaroslav – Tříška, Josef – Spunar, Pavel: Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově. Praha 1958

VODŇANY

Městské muzeum a galerie

V muzeu je umístěna knihovna pražského univerzitního mistra Havla Gelasta Vodňanského.

Rukopisy zpracoval F. M. Bartoš. Knihovnu včetně tisků zpracoval K. Pletzer.

Bartoš, František Michálek: Středověké rukopisy archivu vodňanského. Věstník České akademie věd a umění 55, 1946. Praha 1947

Pletzer, Karel: Knihovna M. Havla Gelasta Vodňanského, Vodňany 1987

VYŠŠÍ BROD

Knihovna kláštera cisterciáků

Rozsáhlá rukopisná knihovna s rukopisy od 11. století (rukopisné zlomky od století 8.). Roku 1950 převzata Krajskou knihovnou v Českých Budějovicích, po obnovení kláštera v 90. letech 20. století ji spravují původní majitelé.

Soupis byl vytvořen již na sklonku 19. století Raphaelem Pavlem. Dodatky zejména z mladšího období pocházejí od Bohumila Ryby.

Pavel, Raphael: Beschreibung der im Stifte Hohenfurt befindlichen Handschriften, Xenia Bernardina II/2 Wien 1891

Ryba, Bohumil: Rukopisy kláštera ve Vyšším Brodě. Dodatek I-II. České Budějovice 1980.

ZLATÁ KORUNA

V bývalém cisterciáckém klášteře Zlatá Koruna jsou uloženy rukopisné fondy Jihočeské vědecké knihovny v Českých Budějovicích. Jde zejména o biskupskou knihovnu, kterou zpracoval Bohumil Ryba, zbytek českokrumlovské kaplanské knihovny (zpracoval Josef Tříška) a českokrumlovskou prelátskou knihovnu (zpracoval Pavel Spunar).

Ryba, Bohumil: Rukopisy biskupské knihovny v Českých Budějovicích. České Budějovice 1974

Weber, Jaroslav – Tříška, Josef – Spunar, Pavel: Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově. Praha 1958

ZNOJMO

Státní okresní archiv

Ve znojemském archivu se nalézají středověké rukopisy ze 14. a 15. století. Zpracovány byly Františkem Čádou.

Čáda, František: Rukopisy města Znojma. Studie o rukopisech 5, 1966, s. 97-144

Čáda, František: Znojemské rukopisy. Jižní Morava 1975-II, s. 33-57